

Karol Motyl

Wartość empatii w prowadzeniu wywiadu na tle neokolonialności badań jakościowych w pedagogice

Podstawy Edukacji 6, 257-268

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Karol Motyl

Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie

Wartość empatii w prowadzeniu wywiadu na tle neokolonialności badań jakościowych w pedagogice

Zamiast wstępu

Jak piszą H.H. Krüger i N. Pfaff (2006), metody jakościowe skupiają się na badaniu działania społecznego oraz zmiernają do możliwie kompleksowego, wiernego i autentycznego przedstawienia perspektyw osób działających. Nie narzuca się przy tym żadnej sformułowanej wcześniej koncepcji teoretycznej.

G. Shank (2002) definiuje badanie jakościowe jako formę systematycznego badania empirycznego odbywającego się w określonym kontekście. Systematyczność odnosi się do czynności zaplanowanych, zorganizowanych i odbywających się zgodnie z przyjętymi zasadami prowadzenia badań jakościowych. Empiryzm oznacza, że badania są nierozzerwalnie związane ze światem doświadczeń. Uwikłanie w kontekst odnosi się do próby poznania, jakie znaczenia danej rzeczywistości nadają badane osoby.

N.K. Denzin i Y.S. Lincoln (2010) wskazują, że badania jakościowe, jako samodzielna dziedzina badawcza, przecinają takie dyscypliny, dziedziny czy problemy naukowe, jak: pedagogika, praca socjalna, medycyna, komunikacja, psychologia, socjologia, antropologia czy historia. Wskazanie ich jednoznacznej definicji nie jest łatwe, ponieważ badania jakościowe mają złożoną historię, w której zmieniało się ich rozumienie. U. Flick (2011) podkreśla, że termin „badanie jakościowe” przez długi czas był używany i rozumiany jako opozycja i alternatywa dla badań ilościowych. Autor stwierdza, że w miarę rozwoju tej alternatywnej metodologii termin „badania jakościowe” stawał się coraz bardziej precyzyjny, a jego definicja nie polegała już na negacji podejścia ilościowego.

Mimo wielu prób nie istnieje jednak spójna i wyczerpująca definicja badań jakościowych. Jedną z najtrafniejszych wydaje się definicja, która zakłada, że

[...] badanie jakościowe jest usytuowaną aktywnością, która umieszcza obserwatora w świecie. Składa się z zespołów interpretacyjnych, materialnych praktyk, które czynią świat widzialnym. Praktyki te przekształcają świat. Przeobrażają go w serie reprezentacji, takich jak notatki terenowe, wywiady, rozmowy, fotografie, nagrania i własne uwagi. Na tym poziomie badania jakościowe to interpretatywne, naturalistyczne podejście do świata. Oznacza to, że badacze jakościowi badają rzeczy w ich naturalnym środowisku, próbując nadać sens lub interpretować zjawiska przy użyciu terminów, którymi posługują się badani ludzie (N.K. Denzin, Y.S. Lincoln, 2010, s. 23).

Najogólniej można stwierdzić, że badania jakościowe obejmują studia nad wykorzystaniem i gromadzeniem różnych materiałów empirycznych, do których zalicza się: studium przypadku, biografia, introspekcja, wywiad, wytwory kultury, materiały wizualne oraz historyczne i pochodzące z obserwacji (N.K. Denzin, Y.S. Lincoln, 2010, s. 19–23). Badania tego typu nie faworyzują żadnej z praktyk metodologicznych na rzecz dyskusji i dyskursu. Żadna specyficzna praktyka ani metoda nie jest w nich uprzywilejowana, ponieważ każda może przyczynić się do poszerzenia wiedzy lub wglądu w badaną rzeczywistość. Nie występuje także jedna dominująca teoria czy paradygmat. C. Nelson, P. Treichler i L. Grossberg określają badania jakościowe jako dziedzinę wieloparadygmatyczną, będącą również podejściem interdyscyplinarnym, transdyscyplinarnym, a niekiedy kontrdyscyplinarnym. Uczni ci wskazują na dwa napięcia działające jednocześnie. Badanie jakościowe uwikłane jest w szeroką wrażliwość (interpretatywną, posteksperymentalną, postmodernistyczną, feministyczną, krytyczną), ale wiąże się z wąsko rozumianą koncepcją ludzkiego doświadczenia i jego analizą. Napięcia te mogą występować w jednym przedsięwzięciu badawczym, łącząc perspektywę postmodernistyczną i naturalistyczną albo krytyczną i humanistyczną (N.K. Denzin, Y.S. Lincoln, 2010, s. 29–30).

Badania interpretatywne, zbudowane na podstawie paradygmatu interpretatywnego, zwróciły uwagę badaczy na: lokalność wiedzy, ważność narracji, szkody wynikające z niedostrzegania osobliwości świata społecznego, możliwość celu badania naukowego innego niż osadzonego w paradygmacie skuteczności, ważność i potencjał poznawczy pomijanych wcześniej (nie-mieszczących się w logice scjentyzmu) problemów badawczych, rolę badacza w wytwarzaniu wyników badania oraz zmianą, jaka zachodzi w badaczu i badanym pod wpływem badania (T. Bauman, 2010, s. 97).

Celem badań interpretacyjnych jest wyjaśnienie życia w różnych jego przejawach, formułowanie wniosków dotyczących różnych zachodzących w nim napięć oraz rejestracja ludzkiego zachowania (T. Bauman, 2010, s. 98).

Zmiany zachodzące w koncepcji wiedzy następują w zakresie trzech wymiarów:

- 1) językowym – uczenie mówienia o świecie jest zarazem uczeniem bycia i działania w nim przez język;
- 2) komunikacyjnym – wiedza i edukacja stanowią sposób budowania relacji społecznych;
- 3) wspólnotowym – wiedza jest wytworem wspólnotowym (K. Perlińska, 2011, s. 110).

Badania jakościowe ze względu na przedmiot można podzielić na:

- 1) analizujące doświadczenia jednostek i grup przez badanie wiedzy potocznej i opowieści z pierwszej i drugiej ręki,
- 2) analizujące interakcje i akty komunikacyjne, oraz
- 3) analizujące dokumenty takie, jak teksty, obrazy, filmy, muzyka i inne ślady ludzkich interakcji i doświadczeń (D. Urbaniak-Zajac, E. Kos, 2013).

Badania jakościowe spotykają się z oporem ze strony akademików stosujących metody ilościowe. Twierdzą oni, że dorobek uczonych jakościowych jest nienaukowy z powodu subiektywności. Uznaje się go raczej za publicystykę czy krytykę niż za naukową teorię. Badanie jakościowe stanowi atak na wolną od wartości tradycję uprawiania nauki; poststrukturaliści mówią wręcz o ataku na rozum i prawdę. Badaniom jakościowym, prócz braku aksjologicznej neutralności, zarzuca się brak procedur weryfikacji prawdziwości uzyskanych twierdzeń. Tak uzasadnioną krytykę można uznać za próbę uprawomocnienia jednej wersji prawdy nad inną (N.K. Denzin, Y.S. Lincoln, 2010, s. 30–31). Można zadać pytanie: Czy istnieje jeden punkt widzenia na daną rzeczywistość? A co za tym idzie: Czy istnieje jedna prawda o badanej rzeczywistości? Jeśli przyjmuje się, że tak, to – jak pisze L.T. Smith – badania będą prowadzone z punktu widzenia jednej osoby, osoby skolonizowanej, która, wybierając (narzucając) perspektywę badawczą, określiła ją jako uprzywilejowaną. Inaczej mówiąc, badanie naukowe jest obiektywnym sposobem poznania Innego przez i dla społeczeństwa badacza. Poznanie to wiąże się z opisywaniem Innego terminami i znaczeniami właściwymi dla badacza, a nie dla badanego Innego (N.K. Denzin, Y.S. Lincoln, 2010, s. 19).

W niniejszym tekście spróbuję przedstawić, jak (subiektywna) empatia wpływa na zmianę rozumienia wywiadu jako jednej z technik badań jakościowych oraz jak jej brak wiąże się z neokolonializmem metodologicznym. Artykuł ten jest jedynie głosem w dyskusji i ma zachęcać do dalszej polemiki na temat badań jakościowych.

Krótko o technice wywiadu

Wywiad to technika zbierania danych, która jest stosowana w orientacji ilościowej i jakościowej. W wywiadzie jakościowym nie stosuje się z zasady

kwestionariusza ze szczegółowo sformułowanymi pytaniami w określonej kolejności, tzn. ten rodzaj wywiadu nie jest odpytywaniem respondenta (T. Pilch, T. Bauman, 2001), ale raczej kierowaną przez badacza rozmową z osobą badaną lub osobami badanymi (K. Rubacha, 2008). S. Kvale (2011) stwierdza, że jest to specyficzna forma rozmowy, w czasie której na podstawie interakcji badacza z respondentem tworzy się wiedzę.

K. Rubacha (2008) wyróżnia dwa kryteria klasyfikacji wywiadów. Pierwszym z nich jest stopień kierowania wywiadem przez badacza. Na podstawie tego kryterium wyróżniamy trzy formy wywiadów:

- 1) wywiad kompletnie kierowany, który będzie przybierał formę rozmowy opartej na kwestionariuszu pytań oraz odpowiedzi do wyboru, służącej pomiarowi zmiennych ilościowych;
- 2) wywiad częściowo kierowany, w którym badacz będzie przerywał swobodną narrację badanego i zadawał mu gotowe pytania;
- 3) wywiad mało kierowany, czyli rozmowa, w której dominować będą wypowiedzi badanego na temat zainicjowany wcześniej przez samego badacza.

Drugie kryterium dotyczy liczby badanych uczestniczących w wywiadzie. Opierając się na tym kryterium, wyróżniamy:

- 1) wywiad indywidualny, będący rozmową badacza z jedną osobą badaną, oraz
- 2) wywiad grupowy, sprowadzający się do rozmowy badacza z kilkoma badanymi jednocześnie.

Wywiad jakościowy może być częściowo ustrukturyzowany lub nieustrukturyzowany. Jeśli harmonogram wywiadu cechuje się silnym ustrukturyzowaniem, to nie może włączyć do badania zjawiska, którego wcześniej się nie przewidziało. Częściowo ustrukturyzowany wywiad może być stosowany wtedy, gdy badacz ma zidentyfikowany szereg aspektów, na których chce skupić uwagę. Badacz będzie wyjaśniał wyłonione wcześniej zjawiska czy procesy, ale będzie także otwarty na nieoczekiwane informacje od rozmówcy, które wskażą mu nowy problem czy skierują na inną drogę poszukiwań i wyjaśnień. Może to być szczególnie ważne, jeżeli badanie jest czasowo ograniczone, a badacz chce mieć pewność, że kluczowe zagadnienia jego projektu zostaną przeanalizowane.

Wywiad jakościowy powinien być dość nieformalny. Rozmówcy powinni czuć się tak, jakby brali udział w swobodnej rozmowie lub dyskusji, a nie w sytuacji formalnej i sztucznej, prowadzącej do wydobywania od nich odpowiedzi. Jednak osiągnięcie tego nieformalnego stylu zależy od starannego zaplanowania i umiejętności (wprawy) prowadzenia wywiadu (B. Hancock, 1998). A. Fontana i J.H. Frey (2009) stwierdzają, że wywiad w nieoficjalnych warunkach nie może być techniką neutralną, która polega na wymianie pytań i odpowiedzi. W tak stworzonej interakcji zaangażowany musi być zarówno respondent, jak i sam badacz. Ten aktywny charakter wywiadu znajdzie wyraz w jego empatycznym prowadzeniu.

Wartość empatii w wywiadzie narracyjnym

Empatia jest to umiejętnością postawienia się w sytuacji innej osoby i odczuwania tego, co ona czuje. Fundamentem empatii jest rozpoznawanie cudzych emocji (S.M. Kosslyn, R.S. Rosenberg, 2006).

Ciekawych spostrzeżeń dotyczących empatii dostarcza koncepcja symbolicznego interakcjonizmu, zawarta głównie w poglądach G.H. Meada. Wynika z niej, że empatia to mechanizm psychiczny, który umożliwia danej jednostce przedstawienie siebie samej w sytuacji innej osoby i przez to pozwala identyfikować się z rolą, a czasem także miejscem różnym od własnego (E. Jagielska-Zieleniewska, 1978).

Natomiast J. Rembowski (1982) określa pojęcie empatii jako proces (albo cechę osobowości) emocjonalnego reagowania na przeżycia innej osoby, połączenie się z obiektem, utożsamianie swoich uczuć, przeżywanie lub współuczestniczenie w przeżyciach innej osoby.

Samo zjawisko empatii było znane na długo przed jego nazwaniem. Termin „empatia” sięga do osiemnastowiecznych systemów filozoficzno-etycznych D. Hume’a i A. Smitha, natomiast pochodzenie tego terminu wywodzi się od słowa *Einfühlung*, użytego po raz pierwszy na potrzeby estetyki niemieckiej. Na początku oznaczało to skłonność obserwatora do utożsamiania z obserwowanym przedmiotem fizycznym, budzącym silne uczucia estetyczne, np. piękno. Zatem empatia była narzędziem czy instrumentem, za pomocą którego ludzie doświadczają piękna tkwiącego w przedmiocie. Th. Lipps (twórca pojęcia empatii) przeniósł ten termin na grunt rozważań psychologicznych i powiązał z poznawaniem innych ludzi oraz rozumieniem i współodczuwaniem ich zachowań (M.H. Davis, 1999; J. Rembowski, 1989; E. Wilczek-Rużyczka, 2002). M. Kalliopuska (1994) uważa, że z perspektywy psychoanalitycznej empatia wiąże się z wrażliwością emocjonalną i współodczuwaniem, które umożliwiają tworzenie relacji z innymi bez groźby zagubienia własnej tożsamości.

Empatia jest też rozumiana jako umiejętność przyjmowania roli innej osoby i jej punktu widzenia, co według psychologii poznawczej stanowi podstawę identyfikacji i rozumienia uczuć, sytuacji życiowej i zachowań innej osoby oraz przewidywania jej przyszłych działań. W podejściu humanistycznym podkreśla się znaczenie umiejętności obserwowania świata i przekazywania informacji zwrotnych o sobie samym (E. Wilczek-Rużyczka, 2002).

Jak widać, termin „empatia”, choć powszechnie używany, nie jest jednoznacznie zdefiniowany. Można wyróżnić trzy grupy definicji empatii.

W aspekcie emocjonalnym empatia rozumiana jest jako zgodność współodczuwania dwóch osób, zestrojenie stanów emocjonalnych.

W aspekcie poznawczym empatia wiązać się będzie z umiejętnością spostrzegania emocji, przewidywania wyobrażeń, uczuć i reakcji oraz rozumienia przeżyć innych. Jest to identyfikacja z rolą lub podejmowanie roli innej osoby.

E. Wilczek-Rużyczka (2002), powołując się na G.H. Meada, opisuje empatię jako umiejętność podjęcia roli drugiej osoby, z którą wchodzi się w interakcje. Koncepcja ta, nazwana interakcją symboliczną, polega na odgrywaniu roli przez umieszczenie siebie w sytuacji wybranej osoby z przyjęciem ich zachowań i postaw. Poznawcze pojmowanie empatii oznacza konstruowanie pewnych trafnych wyobrażeń. A zatem w tym ujęciu

Empatia polega na tworzeniu trafnych interpersonalnie wyobrażeń na temat tego, czego nie można zobaczyć, czyli tego, co dzieje się w wewnętrznym świecie drugiej osoby (J. Mellibruda, 1980, s. 184).

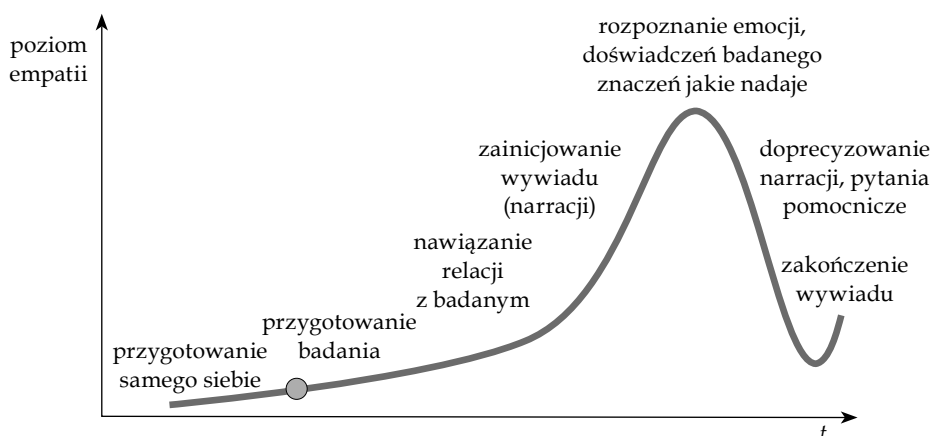
W emocjonalno-poznawczym ujęciu empatii procesy poznawcze pośredniczą w emocjonalnym pobudzeniu. Prawidłowa interpretacja postrzeganej sytuacji wywołuje reakcję emocjonalną. Inaczej mówiąc, emocje są uruchamiane przez percepcję sytuacji lub jej wyobrażenie. M.H. Davis (1990) wyróżnił trzy fazy procesu empatii:

- 1) transponowanie siebie; początek uważnego słuchania i zrozumienia,
- 2) identyfikacja i emocjonalne pogłębienie czy przejście ponad, połączenie siebie z inną osobą,
- 3) powrót do siebie i silne uczucie z inną osobą.

Fazy te są uwarunkowane takimi czynnikami wpływającymi na empatię, jak: wiek, płeć, osobowość, wykształcenie i zawód, środowisko rodzinne, właściwości przedmiotu/podmiotu empatii, stopień bliskości z podmiotem empatii, sytuacja i czas oraz warunki zewnętrzne, ocena społeczna (E. Wilczek-Rużyczka, 2002).

Powyższe fazy empatii wymienione przez Davisa można przełożyć na proces prowadzenia wywiadu, co ilustruje wykres 1.

Wykres 1. Poziom empatii w różnych fazach prowadzenia wywiadu

Źródło: opracowanie własne na podstawie: <http://dschool.stanford.edu/wp-content/themes/dschool/method-cards/interview-for-empathy.pdf> (15.05.1013).

W początkowym okresie prowadzenia wywiadu, szczególnie w czasie nawiązywania relacji z respondentem i inicjowania narracji, dochodzi do transponowania osoby badacza oraz następuje początek uważnego słuchania i zrozumienia. Faza identyfikacji i emocjonalnego pogłębienia (połączenia) relacji z osobą respondenta pozwala w czasie rozmowy z badanym lepiej rozpoznać jego emocje i doświadczenia oraz trafniej rozpoznać znaczenia, jakie respondent nadaje rzeczywistości w swojej narracji. Pod koniec wywiadu, kiedy badacz przez pytania pomocnicze próbuje doprecyzować narrację oraz kończy prowadzenie wywiadu, następuje faza osłabiania relacji emocjonalnej z badanym, lecz nigdy nie następuje całkowite zerwanie więzi wytworzonej podczas badania.

W wywiadzie empatycznym podstawowym celem jest zrozumieć myśli, emocji i motywacji badanej osoby przez wczuwanie się w jej stany emocjonalne, w jej sytuację życiową. Przez zrozumienie wyborów, które człowiek dokonuje, i zachowań, które przejawia, można określić potrzeby i działania nastawione na realizację potrzeb osób badanych. Aby było to jednam możliwe, w wywiadzie empatycznym należy przestrzegać kilku zasad.

- 1. Często pytaj: Dlaczego?** Nawet kiedy myślisz, że znasz odpowiedź, pytaj respondenta, dlaczego tak zrobił lub powiedział. Odpowiedź czasami może być zaskakująca. Wypowiedź badanego powinna trwać tak długo, aż temat zostanie wyczerpany.
- 2. Nigdy nie używaj słowa „zazwyczaj”, gdy zadajesz pytanie.** Zamiast tego pytaj o konkretne zachowania, np. „Opowiedz mi, kiedy ostatnio...”.
- 3. Zachęcaj ludzi do opowiadania swoich historii.** Historie opowiedziane przez respondentów ujawniają prawdę o sposobie ich postrzegania i myślenia o świecie. Zadaj pytania, które pomogą badanym osobom w opowiadaniu historii ich życia.
- 4. Dostrzegaj niespójności.** Czasami zachowanie respondenta różni się od tego, co mówi na swój temat. Takie niespójności często powodują ciekawe spostrzeżenia i prowadzą do celnych wniosków.
- 5. Zwracaj uwagę na sygnały niewerbalne.** Należy pamiętać o mowie ciała i emocjach respondentów.
- 6. Nie bój się ciszy.** Badający często czują potrzebę zadania kolejnego pytania, gdy pojawia się moment ciszy. Jeśli pozwoli się na milczenie, osoba badana może zastanowić się, co właśnie powiedziała, coś dodać, doprecyzować czy ujawnić coś głębszego.
- 7. Nie sugeruj odpowiedzi na swoje pytania.** Nawet jeśli respondent wstrzymuje się od odpowiedzi, nie należy mu pomagać przez sugerowanie odpowiedzi. Może to bowiem spowodować, że badany nieświadomie będzie udzielał odpowiedzi, które zgadzają się z oczekiwaniami badacza.
- 8. Zadawaj pytania neutralne.** Na przykład pytanie: „Co sądzisz o kupowaniu prezentów dla współmałżonka?”, jest lepsze od pytania: „Nie

sądziysz, że zakupy są świetne?”, ponieważ pierwsze pytanie nie sugeruje odpowiedzi.

9. **Nie zadawaj pytań binarnych.** Na pytania binarne można odpowiedzieć jednym słowem, a celem wywiadu jest zorganizowanie rozmowy zbudowanej na opowiadaniu historii.
10. **Zadawaj krótkie pytania (składające się z około dziesięciu słów).** Twój respondent pogubi się, odpowiadając na długie i rozbudowane pytania.
11. **Zadawaj tylko jedno pytanie jednej osobie.**
12. **Upewnij się, że jesteś przygotowany do rejestrowania.** Choć rozmowa odbywa się w parach, nie jest możliwe jednoczesne skupianie się na formie i przebiegu wywiadu, sporządzanie szczegółowych notatek i obserwacja respondenta. Używaj dyktafonu (<http://dschool.stanford.edu/wp-content/themes/dschool/method-cards/interview-for-empathy.pdf>; 15.05.2013).

Neokolonializm w badaniach jakościowych

Słownik wyrazów obcych (M. Tytuła, J. Okarmus, 2010) definiuje kolonializm jako politykę państwa polegającą na zajmowaniu coraz to nowych obszarów i uzależnianiu ich od siebie. Chociaż w dzisiejszym świecie nie mamy do czynienia ze zjawiskiem kolonializmu, to jednak państwa będące niegdyś koloniami, które ogłosiły niepodległość i suwerenność, w dalszym ciągu uzależnione są od światowych mocarstw. Prezydent Ghany Kwame Nkrumah mówił, że istota neokolonializmu polega na tym, że polityka państwa, które w teorii jest niepodległe i dysponuje atrybutami suwerenności, jest kierowana z zewnątrz (W. Malendowski, 2000).

Należy w tym miejscu przytoczyć teorię rozwoju zależnego, dzielącą świat na centrum i peryferie. Autor tej teorii, R. Prebisch, twierdzi, że kształt i sposób funkcjonowania gospodarki państw peryferii jest podporządkowany zaspokajaniu potrzeb państw centrum (J.T. Hryniewicz, 2010). Teorię tę można śmiało przenieść na grunt metodologii badań. L.T. Smith twierdzi, że pojęcie „badanie” jest związane z europejskim kolonializmem i imperializmem, ponieważ wiedza była zbierana i klasyfikowana, aby mogła być przedstawiona ludziom świata Zachodu. Badania jakościowe były przejawem kolonialnej wiedzy, władzy i prawdy, gdyż społeczeństwom rozwiniętym przedstawiały Innego w sposób pozornie obiektywny (badania jakościowe aspirowały do obiektywności, a w rzeczywistości takie nie były). Według Zachodu opisany Inny był egzotycznym, nie-białym, prymitywnym osobnikiem z obcej kultury, uważanej za mniej cywilizowaną niż europejska. Można uznać, że od samego początku badania jakościowe były projektem rasistowskim (N.K. Denzin, Y.S. Lincoln, 2010). Przykładem

są tutaj działania badaczy z Nowej Zelandii, którzy umniejszali wartość maoryskiej kultury i praktyk oraz procesów nauczania, umacniając w ten sposób wiedzę i praktyki kolonizatorów i osób, którzy podzielali kolonialne paradygmaty. Twierdzono, że kultura maoryska jest niezdolna do sprostania ludzkim problemom oraz że w kwestii rozwoju społecznego ustępuje kulturze kolonizatorów (R. Bishop, 2010).

Według poststrukturalistów wiedza jest władzą bez względu na intencje, a każdy proces tworzenia wiąże się z dominacją. Wiedza, bez względu na intencje, może być utożsamiana z władzą, nawiązując w ten sposób do logiki dominacji i ubezwłasnowolnienia badanych (D. Urbaniak-Zajac, E. Kos, 2013).

Dobrze obrazuje to fotografia przedstawiająca Stephena A. Tylera podczas pisania dziennika terenowego, siedzącego tyłem i w pewnej odległości od badanych ciemnoskórych osób. Tyler zdaje się nie zauważać osób za nim; ignoruje je. Dziecko za nim sprawia wrażenie, że jest zaciekawione jego pracą; mężczyzna siedzi, jakby znudzony brakiem interakcji z badaczem, a kobieta zdaje się ukrywać w cieniu. Okulary i kartka papieru, która w domyśle ma osłaniać jego oczy przed słońcem, mogą – choć nie muszą – być symbolami odcięcia się od otaczającego świata. Biała kartka papieru może być także metaforą białego mężczyzny, który bada kulturę ciemnoskórych Innych z punktu widzenia kultury białego człowieka. Kartka ta staje się niejako klapką na oczy badacza terenowego, który nie liczy się z badanymi osobami i traktuje ich kulturę jako mniej rozwiniętą, gorszą. Fotografia ta jest przykładem podejścia badaczy jakościowych do badanych; jest przykładem polityki władzy, logiki dominacji i rasizmu w nauce (R. Bishop, 2010).

Chciałbym zasygnalizować w tym miejscu opisany przez R. Bishopa (2010) problem Maorysów, których kultura uznawana była dotychczas przez badaczy edukacyjnych jako podrzędna i mniej rozwinięta. Umniejszono wartość maoryskiej (tubylczej) wiedzy, praktyk i procesów nauczania, umacniając jednocześnie wiedzę i praktyki kolonizatorów. Świat rdzennych mieszkańców Nowej Zelandii został błędnie przedstawiony; uproszczono go, aby nadawał się do wykorzystania przez białych. A więc korzyści z tak przeprowadzonych badań czerpali kolonizatorzy, natomiast Maorysi byli i są poszkodowani (na podstawie błędów w badaniach tej społeczności powstało wiele mitów, które przetrwały do dziś). Bishop (2010) przedstawia nowatorskie podejście, nazwane badaniami Kaupapa Māori. Ich specyfika polega na umożliwieniu badanym Maorysom samookreślenia swojej kultury i wytwarzaniu wiedzy o niej. Można to określić jako działanie dla, przez i razem z badanymi. Przynosi to korzyści dla wszystkich uczestników badania. Badani tworzą, konstruują wiedzę o sobie, przez co poznają lepiej swoją kulturę, a badacze mają dostęp do wiedzy pozbawionej błędów. Dzięki temu w badaniach naukowych można zerwać z dziedzictwem kolonialnej wyższości.

Czy nie należy zastosować jako wzoru badania Kaupapa Māori i przenieść je na badanie rzeczywistości edukacyjnej? Skoro w tej pozycji świat Maorysów jest lepiej rozumiany przez ludzi Zachodu, to może po modyfikacji tej metody i dzięki włączeniu empatii w badania pedagogiczne lepiej poznamy rzeczywistość edukacyjną? Czy nie zrezygnować z podejścia, w którym np. badacz analizuje i interpretuje świat uczniów danej szkoły, na rzecz prowadzenia badania, w którym uczniowie, oczywiście pod kierunkiem badacza, będą sami odkrywali swoją rzeczywistość i dzięki temu lepiej ją rozumieli? Jest to propozycja wymagająca dyskusji.

Podsumowanie

Wywiad jest jedną z technik badawczych wykorzystywanych zarówno w ramach badań ilościowych, jak i jakościowych. O ile w podejściu twardym badacz ma zachować możliwie największy obiektywizm i nie powinien wchodzić w relacje z badanymi, o tyle w podejściu miękkim nacisk kładziony jest na odkrywanie znaczeń nadawanych światu przez badane osoby. Aby narracja respondenta odsłoniła w pełni jego definiowanie i postrzeganie rzeczywistości, podczas prowadzenia wywiadu niezbędne jest wczuwanie się w stany emocjonalne badanego i identyfikowanie z nim. Należy postawić się w jego sytuacji i spojrzeć na świat przez pryzmat jego opowieści, jego doświadczeń, jego przeżyć. Jeśli tak się nie stanie, czyli jeśli wywiad jakościowy wykluczy odczucie empatii przez badacza, to nie będzie możliwa dokładna i poprawna analiza narracji badanego. W takiej sytuacji interpretacja narracji polegać może na przełożeniu opowieści z języka i znaczeń badanego na język i znaczenia badacza, co może utrzymywać badanie w logice dominacji, władzy przez wiedzę i przemoc symboliczną. Badacz, interpretując dane, przepuszcza je przez pryzmat swojej wiedzy, doświadczeń i kultury, a więc kultura badacza wydaje się niejako lepsza, bardziej wartościowa, a przez to dominująca. Takie zjawisko nazwać można neokolonializmem w badaniach naukowych i jest ono oznaką dominacji badacza nad badanym. Ów kolonializm może zaistnieć w relacji, w której badacz będzie odkrywał rzeczywistość edukacyjną konkretnych osób. Dla zniesienia tej dominacji należy potraktować osoby badane jako podmioty zdolne do samopoznania własnego świata edukacji, co może być możliwe dzięki włączeniu empatii w proces badawczy.

Bibliografia

- Bauman, T. (2010). Poznawczy status danych jakościowych. W: J. Piekarski, D. Urbaniak-Zajac, K.J. Szmidt (red.). *Metodologiczne problemy tworzenia wiedzy w pedagogice. Oblicza akademickiej praktyki*. Kraków.
- Bishop, R. (2010). Kaupapa Māori. Przewyciężyć neokolonializm w badaniach społecznych. F. Rogalski (tłum.). W: N.K. Denzin, Y.S. Lincoln (red.), *Metody badań jakościowych*. T. 1. Warszawa.
- Davis, M.H. (1990). What Is Empathy And Can Empathy Be Taught? *Physical Therapy*, 70.
- Davis, M.H. (1999). *Empatia: o umiejętności współodczuwania*. J. Kubiak (tłum.). Gdańsk.
- Denzin N.K., Lincoln Y.S. (2009). *Metody badań jakościowych*. T. 2. Warszawa.
- Denzin, N.K., Lincoln, Y.S. (2010). *Metody badań jakościowych*. T. 1. Warszawa.
- Flick U. (2011). *Projektowanie badania jakościowego*. P. Tomanek (tłum.). Warszawa.
- Fontana, A. Frey, J.H. (2009). Wywiad. Od neutralności do politycznego zaangażowania. M. Skowrońska (tłum.). W: N.K. Denzin, Y.S. Lincoln (red.), *Metody badań jakościowych*. T. 2. Warszawa.
- Hancock, B. (1998). *Trent Focus Group. An Introduction to Qualitative Research*. Nottingham.
- Hryniewicz, J.T. (2010). Teoria „centrum – peryferie” w epoce globalizacji. *Studia Regionalne i Lokalne*, 2(40).
- Jagielska-Zieleniewska, E. (1978). Z zagadnień empatii. *Psychologia Wychowawcza*, 5.
- Kalliopuska, M. (1994). Holistyczny model empatii. *Nowiny Psychologiczne*, 4.
- Kosslyn, S.M. Rosenberg, R.S. (2006). *Psychologia. Mózg, człowiek, świat*. B. Majczyna, M. Majczyna, K. Sikora, A. Tylikowska (tłum.). Kraków.
- Krüger, H.H., Pfaff, N. (2006). Metody badań pedagogicznych. D. Sztobryn (tłum.). W: B. Śliwerski (red.). *Pedagogika. Pedagogika wobec edukacji, polityki oświatowej i badań naukowych*. T. 2. Gdańsk.
- Kvale, S. (2011). *Prowadzenie wywiadów*. A. Dziuban (tłum.). Warszawa.
- Malendowski, W. (2000). System kolonialny, dekolonizacja, neokolonializm. W: W. Malendowski, C. Mojsiewicz (red.). *Stosunki międzynarodowe*. Wrocław.
- Mellibruda, J. (1980). *Ja – ty – my. Psychologiczne możliwości ulepszania kontaktów międzyludzkich*. Warszawa.
- Perlińska, K. (2011). Społeczny kontekst tworzenia wiedzy. W: J. Piekarski, D. Urbaniak-Zajac (red.). *Ciągłość i zmiana w teorii pedagogiki społecznej – wybrane zagadnienia*. Łódź.
- Pilch, T., Bauman, T. (2001). *Metodologia badań pedagogicznych*. Warszawa.
- Rembowski, J. (1989). *Empatia: studium psychologiczne*. Warszawa.
- Rembowski, J. (1982). O empatii i sposobach jej badania. *Kwartalnik Pedagogiczny*, 3–4.
- Rubacha, K. (2008). *Metodologia badań nad edukacją*. Warszawa.
- Shank, G. (2002). *Qualitative Research. A Personal Skills Approach*. Upper Saddle River (NJ).

Smith, L.T. (1999). *Cecolonizing Methodologies. Research and Indigenous Peoples*. Dunedin.

Tytuła, M., Okarmus, J. (2010). *Słownik wyrazów obcych*. Warszawa – Bielsko-Biała.

Urbaniak-Zajac, D., Kos, E. (2013). *Badania jakościowe w pedagogice. Wywiad narracyjny i obiektywna hermeneutyka*. Warszawa.

Wilczek-Rużyczka, E. (2002). *Empatia i jej rozwój u osób pomagających*. Kraków.

<http://dschool.stanford.edu/wp-content/themes/dschool/method-cards/interview-for-empathy.pdf> (15.05.2013).

Streszczenie

Tekst analizuje użycie empatii w badaniach jakościowych na przykładzie techniki wywiadu. Autor opisuje współczesne podejście badawcze przez pryzmat neokolonializmu. Zadaniem tekstu jest zainicjować dyskusję na temat użycia empatii w procesie badawczym, co umożliwi zlikwidowanie dominacji badacza nad badanym oraz bardziej wiarygodne odkrywanie rzeczywistości edukacyjnej.

Summary

The text describes the use of empathy in qualitative research. By interviewing technique author describes contemporary research approach through the prism of neo-colonialism. The text aims to initiate a discussion on empathy in the research process. In this way it is possible to eliminate the domination of the researcher on the tested and discover more reliable educational reality.